

INDIGNATION та NAUGHTINESS, а останній – із PUNISHMENT, засвідчуючи, що: непослух дитини викликає гнів батьків, який може проявитися у покаранні; невдоволення діями одного із членів викликає гнів, який, як недоречно на думку іншого реакція, у своє чергу викликає незгоду у формі обурення. Підтвердженням беззаперечної важливості виховання у житті сім'ї є кореляція концепту EDIFICATION з автохтонами INDIGNATION та RESPONSIBILITY. Саме для конфліктного дискурсу релевантним є повчання батьків та спричинене ним роздратування дітей. Предметом повчань є, як правило, особиста відповідальність за власні речі, вчинки, майбутнє. Британські культурні доміанти HOUSE та HOME корелюють із концептами MOVEMENT, RETURN та LEAVING, концепти PARENT та CHILD – з автохтоном PRESENCE, підкреслюючи зв'язок особи з домівкою та потребою перебування у рідному домі. Спостерігаємо важливість для сучасної британської родини підтримки її членами один одного у щоденному житті (кореляція у парах PARENT – HELP та CHILD – HELP). Відсутність одного з батьків чи дитини поруч у певний (повсякденний чи надзвичайний) момент стає причиною конфліктної ситуації, що розгортається в докорах та образах (концепт REPROACH). Загалом для злагодженого існування британської сім'ї необхідне постійне спілкування між батьками та дітьми, взаємна підтримка, зацікавленість та участь у житті членів родини, що забезпечує мінімальну базову сімейну взаємодію.

Перспективу дослідження складає глибинний якісний аналіз інтерконцептивних кореляцій, зокрема й у кооперативному типі САПД.

Література

- Концептуальна карта* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://letopisi.ru/index.php/> Концептуальна_карта#. *Лавриненко І. Н.* Мена комунікативних ролей в англійському конфліктному кінодискурсе / І. Н. Лавриненко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 897. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2010. – Вип. 62. – С. 138-143. *Левицький В. В.* Квантитативні методи в лінгвістиці / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 264 с. *Мартинюк А. П.* Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 196 с. *Осовська І. М.* Стратегії і преферентні тактики парентального німецькомовного дискурсу / І. М. Осовська // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 16. – 2010. – С. 240–246. *Осовська І. М.* Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : монографія / І. М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2013. – 402 с. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с. *Проценко О.* Особливості матримоніального діалогічного дискурсу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_81_3/statti/100.pdf. *Путий Е. С.* Концептосистема німецької фольклорної сказки / Е. С. Путий // КОГНИЦЯ, КОМУНІКАЦІЯ, ДИСКУРС. – 2011. №3. – С.53-63. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К.: Брама, 2002. – 336 с. *Forster M.* Isa & May /Margaret Forster. – London: Vintage Books, 2010. – 316р. *Murray A.* Family of Women / Annie Murray. – London: Pan Books, 2012. – 537р. *Downham J.* Before I die [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rulit.net/author/downham-jenny/en/1/date> *Downham J.* You against me [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.ru/book/Downham_Jenny/You_Against_Me.html. *Kinsella S.* Mini Shopaholic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.ru/book/Kinsella_Sophie/Mini_Shopaholic.html. *Setterfield D.* The thirteenth tale [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webreading.ru/prose_/prose_contemporary/diane-setterfield-the-thirteenth-tale.html.

УДК 811.161 + 316.77

КОЧ Н. В.

(*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*)

РОЛЬ БАЗОВИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ АКСІОЛОГІЇ У СТАНОВЛЕННІ КОЛЕКТИВІСТСЬКОГО ТИПУ КУЛЬТУРИ

У статті аналізується семантичний розвиток концептів «гордіня» і «гордість» як маркерів колективістського типу східнослов'янських культур на матеріалі пам'яток писемності Київської Русі.

Ключові слова: колективістський тип культури, індивідуалістський тип культури, аксіологія, егоцентризм, концепти «гордіня» і «гордість».

Коч Н. В. Роль базовых лингвокультурных концептов давнерусской христианской аксиологии в становлении коллективистского типа культуры. В статье анализируется семантическое развитие концептов «гордыня» и «гордость» как маркеров коллективистского типа восточнославянских культур на материале памятников письменности Киевской Руси.

Ключевые слова: коллективистский тип культуры, индивидуалистский тип культуры, аксиология, эгоцентризм, концепты «гордыня» и «гордость».

Koch N. V. The Role of Basic Linguistic-cultural Concepts of Ancient Russian Christian Axiology in the Collectivist Culture Type Formation. The semantic development of concepts «arrogance» and «pride» as markers of East-type collectivist cultures on the ancient manuscripts of Kiev Rus were analyzed in the thesis.

Key words: collectivist type of culture, individualist type of culture, axiology, egocentrism, concepts «arrogance» and «pride».

Свого часу Г. Хофстеде в рамках соціологічного дослідження розробив методику визначення ціннісних переваг у спілкуванні людей різних культур за допомогою бінарної шкали, що складалася з таких опозиційних характеристик, як «велика – мала дистанційованість від влади», «високе – низьке уникнення невизначеності ситуацій», «довгострокова – короткострокова орієнтація на майбутнє», «маскулінність – фемінність», «колективізм – індивідуалізм» [Hofstede 1983]. Останні параметри відповідно визначають *колективістський* та *індивідуалістський* типи культури. Східнослов'янські культури, безперечно, відносяться до колективістських культур – первинних за своєю генезою цивілізацій, основною причиною створення яких стала потреба людини, що керувалася інстинктами самозбереження і натопу, в соціалізації. Тому такий тип культури розглядають як найбільш відповідний природі людини та ідеї створення соціальних структур.

Якщо для індивідуалістської культури межі соціалізації їх представників визначаються родинними сімейними зв'язками, то для колективістської культури як специфічного типу світосприйняття, де оцінна характеристика людини залежить від її соціального (сімейного, кланового та ін.) статусу, ці межі розширюються до вселенського хронотопу. «Колективне переживання роду як єдиної особистості» (Ю. Лотман) властиве всім соціумам з патріархальним укладом, де кожен член родини відчуває свою приналежність до спільноти. Зміщення акценту з власного Его на спільне Ми – важлива умова формування колективістських культур з їхніми певними психологічними і соціальними перевагами. Звичайно, відособлення «інтимного психічного змісту Я» від «колективного Ми» чи навпаки – їх злиття – мають свої особливості протікання в різних культурах. Так, абсолютизація комюнитарності у філософії М. Бердяєва пов'язується з ідеєю соборності православної руської церкви, яка сповідувала любов, внутрішню свободу, братерство та всезагальне спілкування через посередництво Бога [Бердяєв 1994].

Як зазначають дослідники, християнами Давньої Русі беззастережно була сприйнята ідея «соборного Я» каппадокійців, яка протиставлялася ідеї «індивідуального Я», що пояснює специфіку формування ментальності східних слов'ян з її самобутніми концептами «колектив», «сім'я», «соборність», «державна», «братерство» тощо. Християнська мораль зосереджується на тлумаченні ціннісних складових мирського та релігійного життя вірянина. Життєві цілі колективіста у морально-етичному аспекті вирізняються такими характеристиками, як патріотизм, готовність пожертвувати особистими амбіціями заради громади, дружлюбність, гуманність, а також альтруїзм у протиставленні егоцентризму.

Дослідження певного типу культури ґрунтується насамперед на лінгвокультурологічних спостереженнях за формуванням і становленням ключових категорій і концептів відповідної картини світу. Філософсько-психологічна категорія егоцентризму, яка лежить у основі індивідуалістського світосприйняття, продукує специфічні концепти, що визначають векторне спрямування культури, серед яких поняття «гордість» і «гордыня» виокремлюються своєю значимістю. Саме розвиток інформаційного поля цих концептів морально-етичної концептосфери Давньої Русі (які є **предметом** нашого дослідження), на наш погляд, зумовлює перспективи формування колективістських рис сучасної східнослов'янської культурної спільноти. Поняття «гордість» і «гордыня» знаходяться у «культурному фокусі» (термін А. Кребера) середньовічної релігійної

свідомості та на довгі роки визначають характер еволюціонування «внутрішньої людини» на слов'янському Сході.

Метою нашої розвідки є аналіз семантичного розвитку названих концептів як маркерів колективістського типу східнослов'янських культур на матеріалі пам'яток писемності Київської Русі (вибірка прикладів за виданням: «Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.» за редакцією Р. І. Аванесова).

Лейтмотив багатьох релігійних і світських дискурсів – заперечення гордині (в останньому випадку – *мирської, житейської*) – лежить в основі формування особливого типу ментальності з орієнтацією на альтруїстські цінності: *мирською гърдыню блгоговэниемъ мнишьскимъ пагоубьнэ съмэшыне* (УСт XII–XIII, 223); *блг҃ость же и всю гордыню житиискую ни во что же вмэнивъ* (ЖВИ XIV–XV, 6а). Погляд на гординю як смертний гріх формується у східнослов'янській спільноті під впливом не тільки Нового Завіту та інших канонічних текстів, а й повчального давньоруського дискурсу періоду раннього християнства: *члв҃къ моудръ оумл҃чить до врэмене... гърдзи сз възненавидэнь бодеть* (Изб 1076). У творах отців церкви Василя Великого, Григорія Ніського, Григорія Богослова, Іоана Златоуста, Іоана Лествічника, а також діячів руської церкви Кирила Туровського, Ніла Сорського та інших проповідників християнства пристрасть гордині (синоніми: укр. *гордість, волелюбство, зарозумілість, марнославство, зарозумілість*; рос. *гордость, самолюбие, возношение, высокомерие, самомнение, тщеславие*) концептуалізується з не менш гріховними пристрастями надмірної балакучості, хвастання і марнославства (пор. діал. рос. *гордыбака* «хвалько», *гордыбачить* «хвалитися», *гардыбачить* «говорити грубощі», *гардабачить, гардувать* «зневажати», укр. *гордувати* «зневажати» – Фасмер I: 440) та протиставляється таким чеснотам, як смирення, покірність і терпіння: *Ничто так не любо богу, как не возносится в чинах, и ничто столь не омерзительно ему, как высокомерная заносчивая хвастливость (саомнимая величава гордость)* (КТур XII ст.).

Грішне тіло, керуючись пристрастями, провокує появу гордині: *...такоже и естьство грэховною, аже заимет дш҃тевныи помыслъ, и не боудеть кто оугасить, на лютость растетъ и невъзддержимо бываетъ, вторымъ приложениемъ на большоую обиду горд҃зче* (Пч к. XIV, 77). Гордовитість, хвастощі та балакучість, як правило, інтерпретуються в одному контексті: *не гордите въ имени своемъ хвалзщесз* (Пр 1383); *вельми хвалзщаясз. и горд҃зца* (Пал 1406); *не хвалитесз ни гл҃те высокыи в гордыни да не изидеть велерэчье из усть вашихъ* (ЗЦ к. XIV ст.). *Вельречивая гордость* (Пр 1383, 130г) піддається осуду, мирянину рекомендується: *лишитесз... гордости и многорэчьа* (КВ к. XIV, 189 об.). *(Ч)лв҃къ моудръ оумл҃чить до врэмене... гърдзи сз възненавидэнь боудеть*, – повчає князь своїх підданих (Изб 1076, 170). У «Хроніці Георгія Амартола» звучить порада: *и гордость о(т)тергая и оуча не растити языка... и не величатись* (ГА XIII–XIV, 47а) (в українців вихвалання асоціюється з багатослівністю та небажанням працювати, про що свідчать паремії на зразок: *Хвалитися – не косити, руки не заболять. Не хвались, йдучи на торг, а хвались, ідучи з торгу. Поки хвалько нахвалитися, будько набудеться. Порожня бочка гучить, а повна – мовчить. Чужого не гудь, свого не хвали. На гривеник покупки, а на карбованець крику. Діла на копійку, а балачок на карбованець*). Негативне ставлення до тих, хто говорить багато й зухвало, втілюється в семантиці композитного субстантива *гърдооустьць* (синонім – *тщесловниць*): *Кдэ соуть гордооустьци и тщесловници. възцающе яко не гл(с)тисз симъ въ стх҃҃ь книгахъ* (СбСоф XIV ст.).

Сутність суперечності філософії християнства, що допускає співіснування полярних смислів у межах одного концепту, прояснюється, наприклад, за допомогою дослідження характеру співвідношення базисної просторової бінарності «верх – низ» з ключовими концептами православної релігії. У системі релігійно-етичних поглядів своєрідним координатором полярностей «верх» і «низ» є дихотомічний концепт «гординя/смирення», що проектує свої смисли через орієнтаційні структури: *Всякий възвышающий сам себя унижен*

будет, а унижающий себя возвысится (Лк. 18: 14); *...оуничжиение гордымь* (СбЯр, 145 об. XIII ст.). Дискусія про межі смирення пов'язана з психологічною проблемою егоцентризму релігійного фанатика, який прагне піднятися до Бога, зневажаючи плоть. У Давній Русі проблема вирішується однією з форм аскези – юродствуванням, де гордині протиставлена абсолютна смиренність як повне прийняття безчестя і тілесного приниження: *Якоже горделивый славам и честем радуется, тако смиренномудрый о своем бесчестии и уничижению радуется* (ЖКБел XV ст.) (про культуру середньовічного аскетизму див. наші публікації: [Коч 2013, с. 189–195; Коч 2013, с. 106–111]. У релігійній і світській літературі суперечка про гординю та смирення переноситься у площину концептуальних полів понять «влада», «закон», «право»: *Аще и лва кто хулить, яко не взираеть опичьскы. но гордэ и цр҃ьскы* (ГБ XIV, 170а); *не толико бо гордостью властельскою...* (ЖВИ XIV–XV, 119б); *самовольство о(т)мэтають законъ би҃ии приимше снабдз(т). не гордынею възчающе(с). но самовольство творзще* (Пал 1406, 226); *Люто есть гордэти о малэмъ праводэяньи* (Пч к. XIV, 89 об.) (див. також листування Івана Грозного з Андрієм Курбським).

Російська філософська думка трактує смирення гордині як базову цінність російської ментальності, сформовану під впливом християнської релігії (М. Бердяєв, С. Булгаков, П. Чаадаєв, М. Лоський, І. Ільїн та ін.). Слов'янофіли вбачають у смиренності обраність російської нації, яка показує іншим народам модель істинно християнської поведінки (К. Леонтьєв, О. Хом'яков). Такі риси російського характеру, як покірність, терпимість, низька самооцінка, вселенське співпереживання і почуття провини, пояснюються насамперед формуванням у колективній свідомості специфічного концептуального поля поняття «гординя», утвореного за дихотомічним принципом, тобто функціонуючого тільки у комплементарному взаємозв'язку полярностей «гординя» і «смирення» (пор. *терпэливыйи гордаго оукротить* – МПр, 11. XIV ст.). Інтерпретація гордині як неприпустимого гріха ґрунтується на ключових ідеях колективістської етичної системи: «При обґрунтуванні негативного ставлення до гордині російська етична думка використовувала як аргументи такі ідеї, як колективна відповідальність усіх людей за світове зло, безсилля людини, його смертність, нікчемність людської природи. Середньовічні мислителі підкреслювали необґрунтованість домагань людини, схильної до гордині. Це впливає із самої нікчемної її природи за субстанціональною основою (людина створена із праху), з її безсилля» [Рябов 1999, с. 168].

Дослідження текстів давньоруської літератури надає підстави стверджувати, що в релігійному дискурсі XI–XVII ст. гординя – це внутрішня емоція, яка не вписується в соціально-етичні норми поведінки християнина. Одержимий гординею потрапляє в категорію ізгоїв, тому що ця пристрасть провокує порушення законів, моральні та соціальні злочини: *нъ мл҃твою ми помозита на противнаго сего и оубиицю гордаго* (Парем 1271, 259 об.); *гордии законъ престоупахоу* (ПНЧ, 203в. XIV ст.) (варіант: *и гордостью законъ престоупая*); [еп(с)пъ]... *желаеть прескочити. гордынз ради, и лихоимства* (КР 1284, 99в). Падіння гордовитого, його приниження – розплата, покарання за відмову від смирення: *иже бэ рекль. [дьявол] да створю престоль свои на звездехъ. и сриновень бы(с) на землю за гордость его* (ЧтБГ XI, 2а); *ст҃ии анг҃ли... свергъшагосз о(т) васъ гордынею своею* (СбЯр XIII, 118 об.–119); *не хотяше високаго и гордаго но всегда смэрена* (ГБ 199а. XIV ст.); *гордости же в немъ не бзше. зане оуничижена есть гордость предъ Бм҃ъ и члв҃кы* (ЛІ бл. 1425, 304 (1289)).

Аналізовані концепти представлені в межах аксіологічної концепції як західноєвропейських індивідуалістських, так і східноєвропейських колективістських культур, однак їх трактування суттєво відрізняється. Постає питання: як розуміння гордині, яка і в католицькій релігії, і у православ'ї інтерпретувалася аналогічно, у східних слов'ян органічно вписується в ідею соборності, а в культурах Західної Європи не вступає у протиріччя зі становленням індивідуалістського світогляду? На нашу думку, відповідь криється в ототожненні у першому випадку і диференціації у другому випадку понять

«гординя» і «гордість». У текстах пам'яток давньоруської писемності субстантиви *гордість* і *гординя* номінують один концепт, функціонуючи з однаковими лексичними значеннями (навіть у словнику XIX ст. В. Даля слова *гордість* і *гординя* є абсолютними синонімами – Даль I: 378).

Якість *гърдыи* (*гърдостьныи*) включається в категоріальні характеристики як онтологічної реальності, так і внутрішнього світу людини. В останньому випадку прикметник *гърдыи* містить у своїй семантиці негативну конотацію, що відображає культурний погляд на небажану властивість характеру, яка провокує антиповедінку (пор. синоніми: *злыи, льстивыи, лжывыи, непокорныи, величавыи, непокоривыи, гнэвливыи, самомнивныи, безаконныи, безбожьныи, окаяньныи*). Такі значення ад'єктива, як «непокірний, зухвалий», «зарозумілий, гордовитий, чванливий», «жорстокий, згубний», «суворий, безжальний», формують інформаційне поле відповідного концепту: *соудии гърдыи на престоле седзштз* (Изб 1076, 90 об.); *начение же съзирати и плодъ събирати о(т) слова, тогда гордынью оукороу о(т)мэтаять* (Пч к. XIV, 54 об.). Прислівник *гърдэ* (*гърдо*) широко використовується у значенні «зарозуміло, гордовито», «зухвало»: *мнози славолюбыя ради свэтьло и гордо живутъ* (Пч к. XIV, 114 об.).

Необхідно зазначити, що прикметник *гърдыи* (порівняльна ступінь – *гържиин*) зрідка використовувався у значенні «славний, видатний», що мало, як правило, позитивне оцінювання: *Елини оубо... разоумэша кою о(т)коуде, и гордаго ихъ хоудожьства и множаиша хьтрости о(т) Еврэи наоучишасз Елини* (ГА XIII–XIV, 44в.); *сего ра(д) ре(ч) г(с)ь: ни Соломонъ въ всеи славе своеи обле(ч)есз яко въ единэхъ сихъ, явлзя яко вышии бы(с) и горжиин всэ(х) ц(с)рь батъствомъ и славою* (там само, 92г) (однак порівняймо: *...что же Иуды горжэе?* – там само, 99а).

Від ад'єктивної основи *горд-* утворені абстрактні субстантиви *гординя* і *гордість*, які у давньоруській мові функціонують як абсолютні синоніми. Семантика номінацій *гърдость* (антонім – *негърдость*), *гордынз*, *гърдо*, *гордэнье* (пор. *негърдэнье*) містить негативно марковані семи 'непокірність', 'зухвалість', 'зарозумілість', 'гордовитість', 'хизування', а контексти виявляють широкі синонімічні ряди (*нестроение, дэла сотонина, величанье, възвышенье, своелюбие, самовольство, непокоренье, всзкая злоба, зависть, тщеславье, многоречье, срамословье, хваление, буесть, ярости гнэв, лихоимство, мерзость* та ін.), а також найближче концептуальне оточення (перелюбство, брехня, п'янство, заздрощі, багатство тощо): *си же соутъ дэла сотонина... прелюбодэяния. гърдость лъжа* (СбТр XII/XIII, 25 об.); *Праведно оубо... послоушати намъ паче ба7. а не иже в гордостии и нестроении. неч(с)тыхъ ревнивыхъ началъ послэдовати* (ПНЧ 1296, 52); *И мачешины же дэти: гордость, и величанье, и непокоренье... и всзкая злоба дэетсз в нихъ* (КТур XII сп. XIV, 106); *іже бо даяти сз самому на оубиство. гордо и мерзость есть* (ГБ XIV, 144а); *сгэрэшихъ въ горьдости и въ зависти* (СБЯр XIII, 148 об.); *...хвалзшесз гордостии своеи* (ЛЛ 1377, 101); *издалеча стрэлзеть стрэлами. тщеславье и гордость* (ФСт XIV, 215е); *Буести не имэи. ни гордостии* (СбСоф к. XIV, 29в); *і ярости гнэ(в). гордостии. срамословьз* (СБПаис XIV/XV, 100); *что оусне величанью наше, чьто ли бат7ьство съ гордынью поможе намъ* (Пр 1383, 108б–в); *яко по(д)бають намъ своелюбие и гор(д)ыню о(т)ложити* (ФСт XIV, 5а).

Багаточисельні похідні деривати уточнюють семантику ключових номінацій *гординя* і *гордість*. Дієслівні полісеманти *гърдитисз* та *гордэти* у значеннях 1) «проявляти непокірність, зухвалість», 2) «проявляти високомірність, зарозумілість; хизуватися», 3) «лютувати» реалізують негативно конотовані семи, як правило, в релігійних контекстах: 1) *Прозвоутерь аще боудеть еп(с)пъмь своимъ w(т)лоучень... но расколоу творз и гордзсз.стынз би7и принесеть... да боудеть проклзть* (КР 1284, 107–108); 2) *внъ же... воплемъ не подвижесз ни гордзсз похвалами* (ГА XIII–XIV, 204в); *судья и кнззи земли. внушите держащи народы. и буи гордящиисз народэхъ язычстэхъ*

(МПр XIV, 10 об.); *въ светлыя и. славныя оболчены ризы и славою гордящеся* (ЗЦ к. XIV, 55а–б); *Слышите ба7тии... не гордите въ имени своемъ хвалзщесз* (Пр 1383, 10а); *о(т) раба же кр7чение приимають. да научить не гордэти* (СбЧуд XIV, 139а); 3) *изъмэнзю я. горжю(с) яко звэръ. и брешу яко песь* (ФСт XIV, 194в.); *въсприимемъ силу нашу за зияюща сия и гордящасз мужьствомъ. потъщимсз поженемъ* (ФСт XIV, 189–190).

Велике значення в осмисленні гордині мають когнітивні метафоричні моделі: *поганый же Половци... взша гордость великоу. и съвокоупиша весь языкъ свои на Роускою землю* (ЛІ бл. 1425, 225 об. (1185); *и дерзнуувъ вниде въ ст7ню с гордынею великою и постави капище идоль* (ГА XIII–XIV, 128г) [онтологічні м.].

Орієнтаційна метафора вказує на локалізацію цієї гріховної пристрасті в розумі (помислах), душі та серці: *отъ величзния и гьрдости таковая мысль бывааетъ чл7коу* (Изб 1076, 191); *ап(с)лоу бо гл7ющю яко разоумъ гьрдитъсз а любы зиждетъ. нечьство зэло естъ вэровати къ гьрдэнию ли оубо намъ имэти бл7годать хв7оу къ зьданию* (КЕ XII, 158б); *стр(с)ть о(т) гордостнаго смысла* (ПНЧ 1296, 30); *и видевъ г(с)ь гордый его оумъ. възметъ свои о(т) него талантъ* (СбЧуд XIV, 287в); *Болеслав же бяшетъ еще гордяся своимъ безоумьем... идяшетъ назадъ с великою гордостью* (ЛІ, бл. 1425, 294 об.–295 (1282); *Доколэ вззиши оубогая дш7е. объята телесными стр(с)тми, обидою и немл(с)рдьемъ. гордынею и пьяньствомъ* (КТурКан XII, 220); *Азъ мню, яко имамъ ср(д)це величаво и гордо, непокориво и гневливо, и самомниво* (КТур XII, 70); *гордь [гордость] имэющимъ. во ср(д)ци своемъ погнаша е* (ЛІ б. 1425, 268 об. (1246); *в ср(д)ци же гордость и величание* (МПр XIV, 19); *В гордого бо ср7дци дшзволь живеть* (СбСоф XIV, 29в). Векторне спрямування «верх» визначає стан «внутрішньої» людини (*начало гордынз. и възвышенье* – ПНЧ XIV, 142а; *варваръ же онъ величаниемъ гордэя възнесъсз. не токмо не вьдати [грошей] нь и слышати гноушасъсз* (ПНЧ 1296, 82); *и възрасть имэя гордь, <и> оустремление нестерпимо* – Пч к. XIV, 92 об.), який рано чи пізно повергає її вниз: *і скрушу руганье гордэнья вашего, и будетъ во тцету крэпость ваша* (ЛІ бл. 1425, 82 (1093) (пор. рос. *гордый покичился, да во прах скатился*). Просторові межі гордині уподібнюються розмірам моря: *и бесловесны(х) промышьлзеть и оуставлзеть великое гордое море* (Пал 1406, 216).

Тілесна орієнтація гордині пов'язана з характерною поведінкою людини «зовнішньої»: *мнози же и отъ поповъ гьрдзщесз и боуи выя въздвигаютъ* (КЕ XII, 128б); *...бровью не възводзще. гордостьнэ* (ФСт XIV, 97в). *Вздвигни руцэ твои на гордыню ихъ*, – закликає Григорій Богослов (ГБ XIV, 104б). Фразема гьрдэти ноздри означала «виявляти гордовитість»: *і на высокы(х) пр(с)тлэхъ гордзщесз. и ноздри гордзще. трепещите вышнзго* (ГБ XIV, 80г).

Вербальна презентація емоцій, що супроводжують відчуття гордині (гордості) й протилежну інтенцію – смирення (покірність), ґрунтується на знанні соматико-фізіологічних реакцій людини, що лежать у основі орієнтаційно-просторової метафори «верх – низ»: *Недостойно естъ. гордэти на(д) всзкымъ падающимъ и надъ сьгрэшаючи(м) чл7комъ* (Пч к. XIV, 57 об.) (пор. укр. *Нема краще понад мене та понад попову свиню, а також: Пішли наші вгору – по два на шибеницю! Задер носа – й кочергою не дістанеш. З неба зорі хвата, а під носом не бачить. Не дивись високо – запорошиши око! Чим більше кицьку гладии, тим вона вище горб підіймає. Хвали мене, губонько, бо тя роздеру. Велика гуля на рівному місці. Що ти за велика цяця? Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися. Держи голову високо, та не задирай носа. Така горда, що і яйце би їй з голови не впало. Дивиться звисока, а нікого не бачить. Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла; рос. *Лучше низом, нежели горою. Не поклонясь до земли, и гриба не подымешь. Не кичись, лучше в ножки поклонись! Не всех поименно, а всем по поклону. Не гляди высоко: запорошиши око. Не подымай носу (не закидывай головы, не задирай нос высоко) – спотыкнешься. Себя жалеючи, кверху не плюй. Выше носа плюнешь, себя заплунешь. Кверху**

плевать – свою бороду заплевать. С висока полета вскружится голова. Спесивый высоко мостится (летает), да низко ложится (садится). Велели кланяться, да не велели чваниться. Приказано вам кланяться, да не велено чваниться. С похвал голова вскружилась. Высок каблук, да подломился набочок. Высоносы – лоботрясы. У спесивого кол в шее; За спесивым вслед не укланяешься. Спесивому кланяться – он пуце чванится. Поднятую голову легче рубить. Смотри вниз: хоть кошелек не найдешь, зато не споткнешься. Широко шагаешь – штаны порвешь).

«Чорно-біла» культура Русі, не допускаючи компромісів і відступів, лише в епоху Нового часу трансформує інформаційне поле концепту «гординя». Локалізація атрибутивних маркерів «зарозумілість», «марносластво» в межах «гордині» і десакаралізація певних смислів дозволяє з часом сформувати відносно самостійну зону поняття «гордість». Однак такі «засоби пригадування» (термін К. Леві-Стросса), як, наприклад, просторічні фраземи рос. *не задирай нос высоко; чем выше взлетишь, тем ниже упадешь; не кичись, а лучше в ножки поклонись* тощо, визначають негативне ставлення до гордовитої людини. В українській ментальності гордовитість насамперед прирівнюється до хвалькуватості й пихатості та оцінюється як негативна риса характеру: *Гречана каша сама себе хвалить. Не задавайтесь на крупу, бо в решеті дірка. Знайте нас: ми кислці, з нас-то квас! Любується сам собою, як чорт писанкою. Ми думали, що то сито, а то – обичайка; ми думали, що то хлопець, а то – величайка. Не все те золото, що блищить. Хвалений борц надвір виливають. Хвали мене, губонько, хвали. Калина хвалилася, що з медом солодка. Не хвалися, але покажися. З великої хмари малий дощ. Погана та дівка, що сама себе хвалить. Хвали та не перехвали. Ото, мама, хвалять нас: чи ви мене, чи я вас. Не чванся, не хвалися, а у дзеркало подивися. Ото велике «цабе». Багато диму – мало тепла. Хвальба сорочки не дасть. Добрий товар хвалити не треба. Хвалилася баба, що замолоду хороша була. Хто тебе й похвалив би, якби не ти сам. Самолюб – всякому не люб.*

У літературі давньоруського періоду відзначається однозначне (негативне) ставлення до гордині (гордості) – того гріховного каталізатора, який прискорює порушення божественного порядку, руйнує «внутрішню» людину, унеможлиблює спокуту. Як стримуючий фактор гордині розглядається смирення. Аксиологічні уявлення про гординю відображаються у структурі колективної свідомості за допомогою мовних засобів. **Результати** проведеного дослідження вказують на те, що концепти «гординя» і «гордість» є культурно і соціально значущими для східних слов'ян. Це проявляється в їхній широкій об'єктивізації вербальними засобами на різних мовних рівнях, а також у семантичному обсязі їхніх репрезентантів у сучасних східнослов'янських мовах (зокрема в літературно-художній інтерпретації), у специфіці парадигматичних відношень, синтагматичної сполучуваності, метафоричного осмислення тощо.

Порівняння уявлень середньовічної та сучасної людини про гординю, яка вже не отожднюється з гордістю, дозволяє зробити наступні **висновки**. Розуміння гордості/гордині широко відображено в наївній картині світу українців і росіян, що фіксується насамперед у семантиці лексем з пейоративними значеннями та пареміологічному фонді (для російських паремій характерним є більш християнізований стереотип гордині-гріха, однак пор.: укр. *Хто хвалиться, той кається*). Саме це свідчить про глибоке осмислення відповідних феноменів у свідомості носіїв колективістської культури. В атрибутивних характеристиках другої опозити концепту (гординя) очевидну перевагу мають негативно марковані лексеми. За результатами аналізу словникових дефініцій слів *гордість* і *гординя* в історичних і сучасних тлумачних словниках можна стверджувати, що семантичний розвиток дихотомічного концепту «гординя/гордість» відбувався за схемою: характеристика гордині як негативної якості людини → розуміння гордості як почуття власної гідності (епоха Нового часу). У останньому значенні прояв відповідної емоції на сьогодні оцінюється переважно позитивно; гординя асоціюється з марнослаством, зарозумілістю тощо й оцінюється у рамках моделі антиповедінки.

Звернення до філософського аспекту дослідження концептів дозволяє усвідомити сутність гордині й гордості як феноменів, що суттєво вплинули на формування типу культури, зокрема колективістського. Сучасна філософська етика, в якій відбивається суспільно-історичний досвід етносу, розглядає їх у моральній площині, пов'язуючи з розумінням гріховності й праведності християнина. Трансформації моральних установок, зокрема щодо гордині й гордості, в різні періоди розвитку суспільства розглядаються як результат соціальної детермінації, що знаходить своє відображення в концептуально-мовній картині світу.

Якщо розуміти культуру як сформовану протягом століть когнітивно-аксіологічну модель реальності, що проектується на колективну поведінку і колективну свідомість своїх носіїв, то можна припустити, що певні концепти, які входять до складу цілісних концептосфер, домінують у світосприйнятті колективу. Засвоєння мисленнєвої та поведінкової егоцентричної та їй протилежної моделі забезпечує систему виборів і обмежень у індивідуалістському чи колективістському типі культури через усвідомлення гордині як смертного гріха. Східнослов'янське православ'я, яке акцентує увагу на аскетичних релігійних практиках, ототожнює гординю і гордість не тільки в сакральному, а й у світському контексті, що послідовно фіксується у мовній картині світу. Західна Європа розмежовує дані поняття, трактуючи гордість як десакралізоване позитивне почуття самоповаги і власної гідності з оперттям на раціональне мислення, яке необхідне людині для її практичної діяльності та яке не вступає у протиріччя з християнським смиренням. Таким чином, питання протиставлення гордості гордині торкається різних підходів до масштабної проблеми духовності людини східної і західної культури з її різним розумінням своєї місії на землі. Комплетивні у західних культурах та комплементарні у східних культурах відношення синонімізованих понять на довгий час визначають характер розвитку ментальності їхніх носіїв.

Перспективи подальших досліджень концептуальних складових типу культури можливі в таких напрямках, як аналіз мовної реалізації етнокультурних особливостей ідеї гордині в сучасних українській, білоруській і російській лінгвокультурах; вивчення відповідного концепту в середньовічній мовній свідомості та його семантичної трансформації в період переходу до епохи Нового часу, зокрема у зв'язку зі втратою християнських цінностей, а також поширенням атеїзму і зростанням особистісного начала в суспільному житті; порівняльний аналіз концепту в мові українських і зарубіжних письменників; виявлення соціальних особливостей уживання вербальних презентацій досліджуваних понять у давніх і сучасних лінгвокультурах, зокрема в рамках діахронної когнітивної лінгвістики.

Література

Бердяев Н. *Философия свободного духа* / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с. Коч Н. В. Ориентационная метафора «верх/низ» и концепт «гордыня/смирение» в христианской лингвокультуре Древней Руси / Н. В. Коч // *Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць.* – Вип. XVIII. – Херсон: ХДУ, 2013. – 327 с. – С. 106–111. Коч Н. В. Особенности концептуализации понятия «боль» в восточнославянской христианской культуре / Н. В. Коч // *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.* – Вип. 659. Романослов'янський дискурс. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – 216 с. – С. 189–195. Рябов О. В. Гордыня и смирение в русской философской мысли XI–XX вв.: Основные аспекты проблемы / О. В. Рябов // *Философский альманах.* – 1999. – № 3–4. – С. 168–183. *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.):* В 10 т. / [АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М. : Русский язык, 1989. – Т. II. – 493 с. Hofstede G. J. *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen* / G. J. Hofstede. – Amsterdam, 1983 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://im.univie.ac.at/fileadmin/user>.